Medziliterárne zoskupenia ako prejav spoločného vzťahu k nadradeným vývojovým celkom

PAVOL KOPRDA (NITRA – BRATISLAVA)

Slovenská literatúra má niekoľko vývinových osobitostí:

- pociťuje ako trvalý vývojový impulz odkaz staroslovienskeho písomníctva, ktorý možno označiť ako vieru, že literárna transformácia[1] je historická cesta za široko chápaným eidosom, jednotou obsahu a formy;
- mala prerušenú kontinuitu vývoja latinským stredovekom až do 16. storočia[2];

---

1 Tu si musíme uvedomiť základné pravidlo, že literatúra ako akákoľvek transformačná činnosť neprináša trvalé hodnotové identity, ale len kolektívnu pamäť schopnú podnecovať k obnove špecifickej identity javu vnútri jeho širšieho rámca. To je Ecova a zároveň Ďurišinova téza. Ak by nebolo tohto obnovovacieho impulzu kultúrnej pamäte, naše spoločenstvo by sa zmenilo na súbor doložiteľných dvojdomových literárnych javov. Podobne naše národné literatúry by sa zmenili na súbory jazykovo alebo „duchovne" identifikovaných literárnych faktov. V okamihu divergencie spôsobenej napríklad vznikom národnej funkčnosti slovenskej literatúry počnúc osvietenectvom, by sa pojem literárne spoločenstvo ukončil. Ale to nie je pravda. Aj ako relatívne samostatné entity naše národné literatúry pokračujú, každá svojím typom nadväzovania, v znemožňovaní, aby prevládli rozličné typy univerzalizmov. Čiže funkčnosť ostáva spoločná. A ak neostáva, potom sa taký jav hodnotí literárnohistoricky ako vývojová diferenciácia.

2 Dejiny talianskej literatúry sa začínajú rozsiahlymi štúdiami dokumentujúcimi, že taliančina sa vyčleňuje v jedenástom a dvanástom storočí z latiny a získava inštitucionálne, politické, hospodárske, sociálne zázemie, demografickú pôdu, až sa napokon môže stať nositeľkou najskôr len veľmi chabých „literárnych" prejavov, dejiny slovenskej literatúry sa začínajú presne opačne: analýzami slovienskych diel z 9. storočia, ktoré nemajú v dejinách vtedajších európskych literatúr obdobu, a zároveň konštatovaním, že sociálne zázemie reprodukovania tejto literárnej kultúry bolo veľmi krehké a razom bolo zničené. Dejiny slovenskej literatúry od 11. do 15. storočia, ktorým takmer chýbajú

– pri obnovovaní jej kontinuity hrali mimoriadnu úlohu vonkajšie okolnosti, jazyková a kultúrna blízkosť s českým prostredím[3];

---

literárne texty slovenského pôvodu, by sa mali stať priestorom dokumentovania všetkých mimoliterárnych podmienok pre rozvoj literatúry, inštitucionálnych miest, cez ktoré sa u nás udomácňovala čeština. Udomácňovanie češtiny totiž treba pochopiť ako prejav sociálnej sily a vedomej vôle slovenského kolektíva. Pôsobila ako obdoba slovienskeho jazyka v tom, že sa ňou uskutočňovala veľkomoravská tradícia, podľa ktorej národný spisovný jazyk nie je len výrazovým nositeľom obsahov, ale aj predmetom kultu, teda obsahom literatúry, lebo zabezpečuje základné podmienky priamosti a predpoklady zrozumiteľnosti pri komunikačnom kontakte odosielateľa a príjemcu. Fakt, že šlo o prejav uvedenej vôle, je najlepšie dosvedčiteľný skutočnosťou, že v 10. až 12. storočí, v čase začiatkov preberania češtiny ako písomného jazyka Slovákmi, vznikla zo staroslovienčiny podobnými alebo rovnakými fonetickými, morfematickými, deklinačno konjugačnými a lexikálnymi posunmi moderná slovenčina ako interdialekt, teda proces zmeny bol umožnený na celom veľkom, geograficky členitom a komunikačne málo priechodnom území jednotným vedomím, prebehol prirodzene, čo je nepochybne veľmi prekvapujúce pri neexistencii administratívnych centier, ktoré by napomáhali rekodifikácii.

3 Hoci humanisti (Koppay) vystupovali proti kultúre dvorov talianskeho typu, až protestantizmom mohli na Slovensku vzniknúť šľachtické dvorné vzdelanostné strediská a s nimi poézia pre potešenie talianskeho renesančného typu, aká sa objavila v tzv. *Fanchaliho kódexe*. Aj táto najvýznamnejšia slovenská zbierka renesančných básní vďačí za svoju existenciu vonkajším okolnostiam, češtine ako sociálnej sile, faktu, že rodina Thurzovcov mala jedného člena v Olomouci a korešpondovala po česky, čím bola aj medzi šľachtou na severnom Slovensku v prostredí thurzovského panstva prijateľná kultúrna slovenčiaca čeština ako vznešený ľudový jazyk poézie. Za najdôležitejší poznatok v spojitosti s ôsmimi ľúbostnými renesančnými básňami treba pokladať Brtáňovo konštatovanie, že zápis vo *Fanchaliho kódexe* je odpisom už mnohokrát prepisovaných textov. To svedčí o prvej slovenskej internoliterárnej slohovej generačnej konvencii, teda o prostredí na konci 16. storočia, ktoré dokáže tradovať určitú vývojovú líniu (cudzieho, talianskeho pôvodu) vďaka generačnému odovzdávaniu žánrového vedomia medzi tvorcami a medzi obcou príjemcov. Ako upozorňuje Tomčík (In: Ďurišin, 1992, s. 57), u Čechov zjednotil spoľahlivo štýlové vedomie kralický preklad *Biblie* (1564–1588). Preklady *Biblie* vytvorili literárny štýl aj u Poliakov a vraj existoval aj slovenský renesančný preklad *Starého zákona* (pozri J. Sopko a Kuzmík, 1983 a *Doplnok*). Pravda, jedno je vedomie uhladenosti národného jazykového prejavu a iné je vedomie slohu literárneho obdobia, ku ktorému sa neúnavne odpisovaný slovenský súbor pričinil nevídaným spôsobom.

– v humanizme a v baroku – protireformácii rozhodovali o vývojových cestách slovenskej literatúry všeobecne rozšírené žánre[4], ktoré boli napĺňané obsahmi tak, aby plnili želané kultúrne funkcie[5]; subjektivi-

---

4 Problém bol ten, že barok mal svoju predohru hodnú transformácie v manierizme. Bol to historicky vzniknutý pocit straty centrality človeka vo vesmíre, ktorý mal mnohostranné výrazovo obsahové dopady v celej európskej literatúre a stálo za to transformovať ho na naše podmienky. Urobili to Jakobeus, Tranovský, Ján Filický a Eliáš Láni; čiastočne aj Benický, ktorý sa postavil proti mánii baroka vidieť a zobrazovať svet ustavične novo, mlado, invenčne. Teologicky a literárne šlo o oddialenie Boha od človeka a o existenciálne dôsledky tohto oddialenia na úrovni obsahov a o pokusy o štruktúrne zobrazovanie sveta na úrovni výrazov. Ostatnú, značnú časť baroka tvorili žánre funkčné voči politicko náboženským snahám alebo vkusovým módam. Škoda, že kultúrnou západoslovenčinou písaná literatúra sa nesústredila viac smerom k transformácii manieristického životného pocitu. Ostatné tendencie baroka totiž nedovoľovali slovenskej literatúre budovať dostatočne autonómne okruhy ustálených obsahovo-výrazových celkov, okolo ktorých by panovala zhoda spisovateľov a literárneho publika a ktoré by sa spontánne využívali ako nástroj reprodukcie literárneho procesu.

5 Musíme doplniť charakteristiku migrujúcich centier: nie sú len spôsobom zabezpečenia kontinuity pôvodných vývojových tendencií, ale ich úlohou je vytvoriť zdanie, že transformačný priestor, ktorý vytvárajú, je univerzálnym transformačným priestorom, teda priestorom, v ktorom sa možno pohybovať bez rizika kultúrnej izolácie. Do reformačného humanizmu boli zárukou univerzálnosti priestoru žánre, estetické teórie a doktríny vypracované väčšinou v Taliansku. Vznikom reformačného humanizmu sa stávajú zárukou univerzálnosti priestorou transformácie medzinárodní intelektuáli a medzinárodné obce intelektuálov – spisovateľov. Nezáleží už len na tom, akú má ktorý žáner či doktrína objektívnu váhu, ale čo si o objektívnej váhe myslí určitý kolektív. Tak sa sám osebe málo významný žáner emblém dostal zásluhou Sambucovho okruhu určitým meradlom vývojových hodnôt literatúry v Európe. Pre slovenskú literatúru i pre česko-slovenské medziliterárne spoločenstvo mala táto zmena povahy centier vyžarovania obrovský význam. My sme neboli pripravení odpovedať na úrovni preberania žánrov a poetík v stredoveku, v jeseni stredoveku a v renesancii. Ale keď sa stala ku koncu renesancie nástupom reformácie kategóriou zodpovednou za objektivitu transformácie kategórie autora a zoskupenia autorov, zrazu sa našlo na Slovensku veľa básnikov, ktorí básnili preto, aby usporadúvali vzťahy medzi vierovyznaním, kolektívnym kultúrnym vedomím a kolektívnym literárnym povedomím. V mnohých prípadoch zohral organizujúcu úlohu biblizmus, pocit, že literárne žánre sú nástrojom na diskusiu s Bohom o ľudskom položení (napríklad u Silvána a Lá-

zácia vzťahu k literárnym žánrom, označovaná ako manierizmus, sa dá pokladať za otvorenie cesty k vedomiu národnoliterárnych transformačných zákonitostí;

- až v osvietenectve a v klasicizme prestáva byť vývoj reprodukciou žánrových určení a stáva sa otázkou generačných vedomí, rozhodnutí a medzigeneračného nadväzovania[6];
- v dobe národného ohrozenia v poslednej tretine 19. storočia až do vzniku Československej republiky zastupovala literatúra neexistujúce kultúrne inštitúcie národa (mala prezentatívnu funkciu)[7]

---

niho). Tým, že protestantizmus otvoril možnosť a povinnosť ingerencie diskurzívnej osobnosti autora do literárneho vývinu, priblížil podmienky literárneho procesu obsahu veľkomoravskej slovienskej písomnej kultúry, teda požiadavke zrozumiteľnej pozície odosielateľa i prijímateľa v literárnej komunikácii, či je ním človek alebo Boh. Hoci sa básnilo často po latinsky, prednostnou kontrolnou kolektívnou objektivitou, zárukou úplnosti transformačného priestoru, sa stávali spontánne česko-slovenské intelektuálne obce. Slovenská básnická renesancia reformačného obdobia sa nepodobá na taliansku básnickú renesanciu. Je vnútorným obsahom oveľa bohatšia, diskusne otvorená k vnútorným rozmerom človeka, čo bolo talianskej renesancii zásadne cudzie, a to pre poetologickú premisu, že človek je stredom vesmíru, teda je krásny a taký musí byť aj jeho obraz. Na premenu kontrolného mechanizmu literárneho procesu z kategórie žáner na kategórie autor a literárna generácia upozorňujem aj preto, lebo tento prelom na sklonku renesancie osvetľuje historicky, kto mal pravdu v českej a slovenskej štrukturalistickej diškusii, ktorá kategória je prednostnou kategóriou literárneho vývoja.

6 Kým vo veľkých a rozvinutých literatúrach jedno nastupujúce literárne obdobie popiera svojím nástupom premisy predchádzajúceho, na Slovensku nebolo až do vzniku Československa možné takéto vnútorne polemické negačné nadväzovanie, lebo daná žitá literárna etapa už vyjadrovala v literárnej transformácii aj základné podmienky samotnej holej existencie národa. Dejiny slovenskej literatúry sa preto čítajú ako umenie spisovateľských generácií nahradiť výrazové a obsahové konštanty predchádzajúcich epoch novými a odlišnými konštantami bez toho, že by to zvnútra rozložilo funkciu literatúry ako identifikačného prostriedku kultúrnych konštánt národnej existencie. Medziliterárne spoločenstvá sa chápu ako podstatná nápomocná súčasť nevyhnutného umenia vedieť identifikovať pri skokových zmenách literárnych epoch kontinuitu. V tomto zmysle charakterizoval aj Wollman podoby slavizmov ako sprítomnenie a zužitkovanie starších skúseností v novom období, nie ako zánik starších typov slavizmov pri vzniku novších období.

Otázka vzťahov s príbuznými literatúrami je preto pre slovenskú literatúru a literárnu historiografiu citlivá. Preukázané integrujúce nadnárodnoliterárne celky totiž zapĺňajú vývojové medzery. Vedú k väčšej úplnosti literárnych radov a zároveň pomáhajú odhaľovať, ako sa postupne slovenská literatúra diferenciačným procesom stávala národnoliterárnou kategóriou s vlastným vedomím vývojových zákonitostí a so schopnosťou toto vedomie realizovať[8].

---

7 V dejinách slovenskej literatúry sa dlhodobo opakovala situácia, že literatúra bola jedinou kultúrnou ustanovizňou spoločenstva, ktoré bolo vyspelým národom, ale ktoré nemalo iné ustanovizne, ktoré by umožňovali komunikáciu od Bratislavy a Žiliny po Košice a Prešov (pozri: „prezentatívnosť literatúry", Ďurišin, *OMS* 2, 1991, s. 32; Tomčík: „reprezentatívne osobnosti", in: Ďurišin 1992, s. 56). Možno že by sa v dejinách európskych národov našlo málo podobných príkladov substitučnej funkcie literatúry. Teda musíme si uvedomiť aj silnejšie komplementárnu a prezentatívnu funkciu česko – slovenského medziliterárneho spoločenstva zo slovenskej strany. Pritom táto vec nie je nedostatkom. A nie je nedostatkom pojmu česko-slovenské medziliterárne spoločenstvo ani jeho asymetrickosť, teda funkčnosť náhrady prevažne pre Slovákov. Naopak, pre českú literatúru je pomoc pri vytváraní zástupných svetov cťou. V značnej miere mala prezentatívnu funkciu aj talianska literatúra, lebo Taliani nemali štát a neporiadky ničili Taliansko dlhé stáročia. Dnes svet oceňuje na Taliansku práve fakt, že tento štát sa zrodil z prezentatívneho pôsobenia substitučných kultúrnych modelov, medzi nimi najmä literatúry, a že si túto pamäť Taliansko uchováva. To je jedinečné kultúrne spoločenstvo v svetových dejinách a Slovania majú vrátane Slovákov blízko k takémuto modelu. Práve teória medziliterárnych spoločenstiev dovoľuje pestovať kultúrnu hodnotu literárneho substrátu a nezabúdať na jej funkciu ako tvorkyne trvalých štruktúrnych prepojení v spoločenskom bytí.

8 Literatúra má povahu označovania a komunikácie, jedným termínom povedané, transformačnej práce. Transformácia sa uskutoční len v priaznivých podmienkach, keď existujú modely, podľa ktorých sa dá transformovať literárna konvencia vo všetkých jej nositeľoch, ako ich vyznačuje Ďurišin napríklad v prehľade *Systémový zoznam kategórií medziliterárneho procesu (OMS 5)*. Literatúra sa prirodzene usiluje o vznik a trvanie literárnej konvencie, lebo to je podmienka jej histórie. Usiluje sa, aby existoval ten, kto si vývoj konvencií uvedomuje, teda literárne generácie a ich striedanie, ten, kto ich prijíma a overuje, teda čitateľské publikum, jazyk, ktorý je uznaný za schopný niesť ich, a v neposlednom rade nadradené kultúrne pole, spoločenstvo s relatívne rovnorodou literárnou tradíciou, akási širšia istota podobnej alebo súvisiacej

Preto, že medziliterárnosť je súčasťou dejín slovenskej literatúry, z hľadiska slovenskej literatúry musia teórie medziliterárnosti obsahovať určité konštanty[9]. Ďurišinova teória medziliterárnosti je literárnohistorická, teda jej konštantou je metodologicky pomáhať písať, rekonštruovať dejiny literatúry ako široko chápaný proces. Ide o ohlas na Veselovského princíp, že literatúra má mať možnosť vyjavovať svoju poetiku svojimi dejinami, historickými obsahmi. Dejiny slovenskej literatúry si doslova pýtajú takú teóriu medziliterárneho procesu, ktorá navádza zbierať a študovať typologický a kontaktový literárnohistorický materiál a preukazovať na ňom, že časom sa zmenšuje náhodnosť vnútroliterárneho a internoliterárneho nadväzovania a zvyšuje sa súdržnosť odovzdávania kultúrnoliterárneho vedomia[10] a aj jeho medziliterárny rozsah. Myslím si, že oča-

---

transformačnej aktivity. Pojem národná literatúra a pojem medziliterárne spoločenstvo sú súhrnným vyjadrením faktu, že dlhodobo trvali a trvajú všetky uvedené náležitosti literárnej transformácie ako celok vytvárajúci vlastnú históriu. Pojem česko – slovenské medziliterárne spoločenstvo zhmotňuje v uvedenom zmysle transformačné podmienky slovenskej literatúry, preto sa bez neho nedá v dejinách slovenskej literatúry zaobísť.

9 Možno odpovedať na otázku, čo je medziliterárne spoločenstvo: nie sú to holé kultúrno-geografické priestory a súručenstvá. Je to živenie a napomáhanie vývojových literárnych centier pokladaných za emigrované spôsoby pretrvávania želanej literárnej konvencie, aby sa v týchto alternatívnych priestoroch posilnili pôvodné vývojové tendencie domácej literatúry, ktoré sa prechodne pre nepriaznivé okolnosti nemôžu rozvíjať. Tu sa zakladá dvojjediná existencia národných literatúr: ako národných a ako čerpajúcich z migrujúcich centier a napomáhajúcich týmto centrám literárnej transformácie. Napomáhanie má rozličné podoby. Na Slovensku bolo najviditeľnejšou pestovanie češtiny ako domáceho literárneho jazyka.

10 Slovenská literatúra získava povahu vnútroliterárneho nadväzovania až reformačným humanizmom. Ten povýšil vzdelanie a školstvo na formu náboženstva a vytvoril protestantskú šľachtu, teda centrá písomníctva, ale navyše aj vedomie zodpovednosti intelektuálov za rozvoj spoločenstva, formu literárnej republiky, humanistických krúžkov, dopisovania, vytvárania tzv. úplných knižníc. Hoci básnici udržiavali privilegované osobné vzťahy s Nemeckom ako kolísku reformácie, české kultúrne reálie pôsobili u M. Rakovského, u J. Koppaya, v celom trenčianskom humanistickom krúžku, u Jána Filického, Petra Fradelia, J. Jessenia, Vavrinca Benedikta z Nedožier ako domáce. Humanisti totiž nevytvárali len encyklopédiu všetkého vedenia, ako Sambucus, ale aj samy boli svojimi vzťahmi nositeľmi živej encyklopédie, teda budovateľmi reálnych prepojení medzi všetkými osobne zodpovednými ľuďmi. To sa

kávanie slovenskej literárnej historiografie, také viditeľné v *Dejinách* od S. Šmatláka alebo J. Minárika, sa nelíši od českého.

Potrebujú predstavu štruktúry, internoliterárnosti (imanencie), recepcie – transformácie, veľkých medziliterárnych spoločenstiev, súbežnej integrácie a diferenciácie[11], rovnomerného vývoja.

Štruktúrnosť sprevádzala vzájomný vzťah českej a slovenskej literatúry, lebo každá štruktúra je definovaná nie iba vlastným obsahom, ale aj tým, čo vylučuje a čo je v nej neprítomné. Dejiny národnej literatúry a dejiny medziliterárnosti sú teda pozorným sledovaním trvania špecifickosti (osobitnosti). V tomto zmysle má česká a slovenská literatúra dejiny v mnohom spoločné[12] a obe literatúry tvoria nadnárodnoliterárnu jednot-

---

chápalo ako hrádza proti skazonosnému plynutiu času. Teda česko-slovenské spoločenstvo je v humanizme predstavované na úrovni osobností a autorov. V tejto podobe ideálnej vybudovanej kultúrnej pamäte vystupuje v príležitostných básňach slovenských humanistov ako hrádza proti skazonosnému času, niečo reálne v čase, pole vzťahov, ktoré nedovolia času, aby sa cez nás len tak poľahky prevalil. Z tohto hľadiska treba napríklad chápať Kyrmezerovu duchovnú drámu uverejňovanú v Čechách ako posilňovanie duchovnej línie drámy v českom kontexte zo slovenskej strany, a tým aj posilňovanie česko-slovenskej spolunáležitosti.

11 K tendencii k jazykovému diferencovaniu, ale aj k nezávislému medziliterárnemu nadväzovaniu zo strany slovenskej literatúry dochádzalo prvý raz v baroku. Za zväčšovaním rozdielu voči českej literatúre netreba vidieť len vyjadrenie východnej rekatolizačnej politiky Ríma, podpory národnému vyčleňovaniu. Veď väčšina zo slovenských diel nemala politický podtón, napríklad poloľudové zbojnícke piesne. Niektoré z najvýznamnejších ostali v rukopise až do záveru 20. storočia, napríklad Gavlovičova *Valaská škola*, niektoré najvýznamnejšie diela boli dokonca len nedávno objavené v rukopise, napríklad Seleckého skladba *Obraz pani krásnej*. Teda slovenské texty väčšinou nevznikali ako politicky motivované. Aj Benického *Slovenské verše* boli publikované až po dvesto rokoch od napísania. Veľa je príkladov, keď posilnenie česko-slovenského medziliterárneho spoločenstva následne umožnilo v slovenskej literatúre posilniť vedomie vnútroliterárnej vývojovej kontinuity slovenskej literatúry. V podstate môžeme ísť až k česko-slovenskému štrukturalizmu. Táto spoločná usilovne rozvíjaná teoretická platforma prispela k tomu, že slovenská medzivojnová literatúra mala špecifický mnohotvárny experimentujúci charakter a ten sa pociťoval ako prirodzene slovenský, hoci slovenská literárna tradícia bola iná.

12 Český a slovenský odstup od latinskej a rímskej civilizácie zdôrazňovaním jazykovo kultúrnej slovanskej identity bol historicko kultúrno literárnym pro-

ku. Teda spolunáležitosť (Wollmanov termín) českej a slovenskej literatúry nespočíva len v kontaktových a typologických súvislostiach, ale v spoločnom historickom vzťahu k vyššej medziliterárnej zákonitosti[13].

Internoliterárnosť a imanentnosť bráni chápať ako cieľ mentality národov, robiť ich psychoanalýzy, určovať ich vitalitu a začleňovať literatúry podľa týchto rasových trvácnych predurčených kritérií do geograficko-typových skupín. Internoliterárny prístup navádza skúmať procesy v miere, v akej viedli alebo vedú k určitým výrazovo-obsahovým zjednoteniam rozmanitého, k dočasne platným výsledniciam transformačných úsilí autorov a generačných poetík. Tieto výslednice sú podkladom na začleňovanie literatúr do nadradených dočasných a meniacich sa medziliterárnych procesov a spoločenstiev. Veľkým teoretikom imanencie vývoja bol Jan Mukařovský, pričom pod imanenciou už rozumel transformáciu vonkajších kultúrnych predstáv. Rešpekt pred imanentnou povahou literatúry, pričom imanencia v sebe už zahŕňa vonkajšie okolnosti, vyjadroval aj Ďurišin. Teda aj tu je česko-slovenská teoretická tradícia spoločná a zodpovedá faktu, že vzájomnosť našich literatúr nevznikla len geografickým a politickým faktorom, ale stáročia trvajúcou imanentizáciou kultúrnych väzieb. Naopak, politické spojenie v Československej republike vzniklo preto,

---

tizávažím tradičným európskym spoločenstvám v priebehu celých dejín. Neustal ani v latinskej humanistickej spisbe. Všímajme si, že v dobe národných obrodení sa samotní Taliani vzbúrili proti závislosti svojho jazyka a literárneho prejavu od latinskej a rímskej tradície. Keď sa Talianska literatúra zbavila závislosti od predstavy, že je dedičkou antickej tradície, Európa sa mohla vybrať k „Európe slobodných národov". V dlhodobom úsilí o jazykové a kultúrne odlíšenie sa od „všeobecnej literatúry" šla slovenská literatúra spolu s českou literatúrou až do osvietenectva, keď prestala mať autoritu všeobecná literatúra a začalo byť potrebné rovnomerné vyrovnávanie vývoja všetkých národných centier literárneho vyžarovania.

13 V štruktúre je dôležité to, čo v nej nie je (čo vytesňuje, voči čomu sa vymedzuje). Dejiny česko-slovenskej medziliterárnosti v sebe obsahujú úsilie, aby sa vnútri našich kultúr nerozšíril anonymizujúci jazykový a ideologický univerzalizmus. Na všetky vývojové javy v dejinách českej a slovenskej literatúry sa asi treba pozerať nie iba popisom nadväzovaní, ktoré vývojové etapy obsahujú, ale funkcionálne, popisom toho, čomu bránia. Česko-slovenské medziliterárne spoločenstvo teda v sebe neobsahuje len česko-slovenské vzťahové javy, ale relevantné sú v ňom akékoľvek vzťahové javy (napríklad slovanské, stredomorské a podobne) v miere, v akej pomáhajú **identifikovať autonómiu špecifického vo všeobecnom.**

lebo existovalo stáročné súbežné a spoločné transformačné úsilie v oblasti kultúry a literatúry. Takýmto spôsobom vzniklo a trvá napríklad aj Taliansko.

Pod recepčno-transformačnou povahou teórie medziliterárnosti rozumiem, že teória nie je gnozeologická alebo ontologická, založená na premisách rozumu a bytia, ale na predstave, že literatúra je súčasťou kultúrnej povahy ľudskej existencie, teda je nekonečným opakovaním aktov interpretácie – komunikácie. Každé osvojenie – transformovanie už svedčí o existencii autonómneho organizmu operujúceho vlastnou literárnohistorickou silou. V medziliterárnych vzťahoch je podstatné hľadisko toho, kto vykonáva recepčno-transformačnú prácu, nie ontologická ani epistemologická maxima. V dejinách slovenskej literatúry sú dobre popísané všetky aspekty recepcie – transformácie z českej literatúry a kultúry, a to aj externé vzťahy, napríklad používanie češtiny ako literárneho jazyka a kultúrne okolnosti, ktoré spôsobovali v priebehu dejín silnenie pocitu vzájomnosti, a to napriek neustále silnejšej národnej diferenciácii slovenskej literatúry[14]. Preto recepčno – transformačná koncepcia teórie medziliterárnosti vyhovuje potrebám česko – slovenskej vzťahovosti tak, ako sa historicky vyvinula[15].

---

14 Nie je málo príkladov, že českí spisovatelia náročky posilňovali slovenské národné povedomie. Jakub Jakobeus v skladbe *Gentis slavonicae lacrumae suspiria et vota* programovo posilňuje slovenské cítenie, lebo vie, že sila slovenského kultúrneho prostredia znamená aj istotu pre českú kultúru nútenú rozvíjať sa v diaspore.

15 Vďaka stáročnému sledovaniu spoločného cieľa (ktorým bolo vyčleňovanie sa našich literatúr zo spoločného anonymizujúceho rámca) mohlo dochádzať nielen k vzájomným pomkýnaniam vývoja (takým bola v 1818 napríklad Šafárikova a Jungmannova korešpondencia kritizujúca prízvučný prozodický systém Dobrovského ako príčinu nízkej úrovne literárnej produkcie), ale aj k exportu našej stáročnej skúsenosti navonok smerom k slovanskej teórii medziliterárnosti a vzájomnosti. Vedomie česko – slovenskej spolunáležitosti vyústilo u Šafárika k prekonaniu názoru, že základom našej spolunáležitosti je blízkosť a prelínanie sa jazykov, osobitná funkcia češtiny na Slovensku. Odteraz je spoločenstvo definované aj ako sústava príbuzných a zároveň odlišných kmeňov. Taká sústava si vyžadovala úplnosť, a tak vzniklo Šafárikovo systémové videnie slovanskej kultúrnej jednoty ako súboru pozostávajúceho z podsúborov kmeňov, podkmeňov, nárečí, podrečí, rečí. Dielo P. J. Šafárika pomohlo nielen obohatiť predstavu česko-slovenskej spolunáležitosti, ale pomohlo všetkým slovanským kultúram pochopiť samy seba vo vzájomnej previazanosti, ako autonómne a zároveň vzťahové súcna.

Potrebou veľkých medziliterárnych spoločenstiev alebo centrizmov rozumiem, že medziliterárny proces vždy čerpá z nejakej nadradenej zásobárne, ktorá mení svoje centrá vyžarovania. Slovanský jazyk bol Grékmi ako prvý kultivovaný spomedzi tzv. barbarských jazykov, čím vznikla prvá spájajúca základňa, nevyhnutná, aby sa mohli striedať centrá vyžarovania (striedanie vyjadruje princíp kultúrneho trvania literárneho vedomia – procesu). Pestovaním vzájomných funkcií postupne v literatúrach všetkých slovanských novodobých jazykov dochádza k striedaniu centier vyžarovania[16]. Obnovuje sa kultúrny odkaz nadradenej zavedenej východiskovej

---

16 Materiálnou podobou každého spoločenstva sú migrujúce centrá vyžarovania. Každá literatúra stavia na určitých východiskách, ale máloktorá dokáže trvalo udržať dostatočne silné a členité konvencie na to, aby mohla vo svojom vývoji reprodukovať uvedené východiská transformačnou činnosťou. V určitých podmienkach sa konvencie dokážu historicky udržať, len ak môžu migrovať centrá, kde ich možno pestovať a odkiaľ môžu vyžarovať. Slovienska literárna tradícia spočívala na silnom vývojovom impulze obsahovo-výrazového typu, aby mal každý právo chváliť Boha svojím jazykom. Keď r. 886 pápež Štefan V. zakázal sloviensku liturgiu a následne boli slovienski kňazi vyhnaní z Veľkej Moravy, politickým a mocenským silovým zákrokom zanikli podmienky ďalšieho rozvíjania „literatúry autentického slova" – modlitby, účinnej komunikácie medzi človekom a Bohom. Gregor VII. argumentoval v r. 1080 v liste českému kráľovi Vratislavovi II. v prospech latinčiny a proti slovienčine potrebou, aby ostalo posolstvo Biblie nezrozumiteľné. Ale jedna vec je schizma dvoch kresťanských kultúr a iná vec je, ako hovorí Frank Wollman, že v praktickom literárnom živote naďalej pretrvávala migrácia literatúry v celom stredomorskom priestore, ktorý sa nedelil na východný a západokresťanský. Príkladom je provensálska lyrika spojená s bogomilskou – katarskou herézou, príkladom je aj vznik poézie hylozoizmu Františka z Assisi. Napokon, aj sicílska škola a sladký nový štýl boli plné mágie, ktorá tak začala zo západu migrovať naspäť na východ a aj na slovanský východ, odkiaľ prišla. Príkladom sú také žánre ako herbáre, lapidáre, bestiáre, legendy, hagiografie, ktoré migrovali z prvých kresťanských krajín v Ázii smerom k Západu. Emigrácia slovienskej kultúry pokorného ľudového slova, ktorému je daný sľub, že bude vyslyšané, je súčasťou a jedným z hlavných prejavov všeobecno stredomorskej migrácie centier vyžarovania. Veľkomoravské literárne strediská sa inštitucionálne obnovili v sázavskom kláštore, v Istrii a Dalmácii, v Ochride. Tak mohla pretrvať viera v účinný komunikačný knižný jazyk a v impulzoch sa mohla v ďalších storočiach vracať na Slovensko, kde bola vypestovaná. V dejinách slovenskej literatúry vznikol u spisovateľov, u čitateľov a u literánych historikov zvyk pokladať Sázavu, Istriu, Ochrid, Wislicu, miesta v Srbsku

jednoty a ním sa obnovuje aj slovanská medziliterárnosť, historicky vyvinuté typy slavizmov[17], ako ich určil Frank Wollman. Tieto slavizmy sú

---

a v Bulharsku a ďalšie centrá za prvé medziliterárne spoločenstvo slovenskej literatúry, teda za priestory, kde sa rozvíja tá konvencia, ktorá prechodne nemôže pre nepriaznivé okolnosti pokračovať v slovenskej literatúre: každý návrat inštitucionálnych podmienok na rozvoj literatúry v domácom jazyku sa zvykne pokladať za spôsob návratu pôvodných vývojových zákonitostí slovenskej literatúry. Keďže historické udalosti posilňujúce národný a vlastne protilatinský ráz českého kultúrneho života (napríklad husitské hnutie, vznik českej univerzity, uzákonenie češtiny ako úradného jazyka na Morave v 16. storočí, odboj českých stavov) rezonovali s pôvodným slovienskym, z Byzancie prineseným vedomím nelatinskej národnej literárnej komunikácie, česko – slovenské spoločenstvo sa stáva pre Slovákov, neschopných vyjadriť autonómnosť voči latinskej hegemónii vlastným politickým pohybom, historicky konkrétnym stelesnením pars pro toto pôvodnej vývojovej zákonitosti slovenskej literatúry ako komunikácie v národnom jazyku s kodifikovanou písomnou formou. Literárna čeština na Slovensku nesvedčí, že Slováci sú Česi, ale že Slováci majú v sebe dosť síl a pestujú v českom jazyku kontinuitu svojho veľkomoravského vedomia.

17 Pojem česko-slovenské medziliterárne spoločenstvo je v dejinách slovenskej literatúry vývojovou, teda premenlivou hodnotou: raz je nadradenou, inokedy podriadenou kategóriou národnej literatúry, raz je vrcholnou kategóriou, inokedy pôsobí ako medzistupeň zastupujúci živo pociťovanú príslušnosť slovenskej literatúry k širším jednotám, napríklad k slovanskej alebo k stredomorskej, raz je vyjadrením vzťahu dvoch samostatných jednotiek, českej a slovenskej literatúry, inokedy sa pociťuje ako osobitná kultúrna hodnota, ktorú stojí za to pestovať, raz má centrum vyžarovania v javoch českej literatúry, inokedy mu dáva impulzy slovenská literatúra, raz sa prejavuje prekladmi, cirkuláciou diel a spoločným obehom poetických pravidiel, inokedy ako duchovná, ideová a aj územnoštátna spolunáležitosť. Z tejto rozmanitosti vyplývajú aj rozličné literárnohistorické hodnotenia medziliterárneho spoločenstva alebo medziliterárneho spoločného priestoru. V období stredoveku a takzvanej jesene stredoveku by bolo treba jazykovo slovenský priestor chápať ako súčasť takého širokého slovanského kultúrneho priestoru, ktorý už vedel dať literárnu odpoveď na procesy, ktoré prebiehali v talianskych centrách vyžarovania. Preto nás Taliani volajú Slávi: pre nich sme v stredoveku a v renesancii partnerom len ako celok, ktorý už vedel zrozumiteľne transformovať kultúrno – literárne impulzy vychádzajúce z talianskeho centra vyžarovania. Jedným z celkov, ktorý už vedel dať odpoveď, bolo literárne pôsobenie univerzít, na ktorých sa vyrovnával slovanský živel s požiadavkami latinského vzdelanostného systému. Druhým z celkov schopných odpovedať boli trans-

širším označovaco – komunikačným priestorom slovenskej literatúre aj česko-slovenskému medziliterárnemu spoločenstvu. Ak by sme totiž opomenuli veľké medziliterárne prechodné spoločenstvá literatúr, dostaneme sa pod vplyv takzvaných večných väzieb, napríklad najdlhších a najúplnejších literárnych tradícií alebo konštruktov geografickej či teoretickej povahy. Wollman povedal, že slovanské literatúry nie je správne deliť na západné, východné a južné, ale všetky sú stredomorské. Je to dané naším spoločným počiatočným cyrilo-metodovským kultúrnym zauzlením. Vedomie spoluzodpovednosti za komunikáciu vo veľkom stredomorskom transformačnom priestore významne rozširuje literárnohistorický obsah pojmu slovenská a česká národná literatúra alebo česko-slovenské medziliterárne spolunáležanie[18]. Umožňuje vztiahnuť pojem slovenská literatúra k javom pochádzajúcim z iných centier vyžarovania[19], ale majúcim rovna-

---

formácie talianskych stredovekých a humanistických impulzov slovanskými textami v Benátsku, Istrii a Dalmácii, kde sa slovinský a chorvátsky živel dotýkal s talianskymi podnetmi natoľko, až ich transformoval do podoby humanistického slavizmu napríklad u Vinka Pribojevića. Teda v latinskom stredoveku a humanizme nestačí hovoriť o česko-slovenskom spoločenstve, ale obsah a pojem slovenskej literatúry je vyjadrený v tom súbore slovanských transformácií stredovekej kultúry a literatúry, ktorý sa dá už pokladať za relatívne autonómnu slovanskú odpoveď na stredoveký, humanistický a renesančný rozkvet. Pravda, túto autonómnu odpoveď treba zhrnúť do podoby medzikultúrneho študijného materiálu.

18 Najlepšie sa táto spoločná účasť na stredomorskej tradícii prejavuje v dvojdomom a dvojliterárnom alebo až celoslovanskom a svetovom jave, akým bol Ján Kollár. Lepšie povedané, on ukázal najlepšie, že čerpať z talianskej transformačnej tradície Petrarcu je najspoľahlivejší spôsob ako udržať a rozvinúť špecifickosť česko-slovenského medziliterárneho spoločenstva. U Petrarcu sa totiž výrazové vlastnosti stali obsahmi a obsahové hodnoty sa vnímajú ako formy na opakovanie. Štruktúra sa totiž prejavuje práve ako vedomie spoluprítomnosti formy a obsahu: až z takejto úrovne vedomia môžeme ľahko a prirodzene reprodukovať literárny proces a pritom tvoriť diela zrozumiteľné v kultúrach sveta, teda ísť vyrovnaným krokom. Kollár naučil českú i slovenskú literatúru zásadám, ako udržiavať pretlmočiteľnosť našich diel do iných literatúr.

19 V okolnostiach protitureckej obrany sa dostala slovenská historická pieseň a balada od 15. do 17. storočia do jednotného cirkulačného celku s podobnou poéziou balkánskych Slovanov. Popri česko-slovenskom, istrijsko dalmátskom spoločenstve a popri vzťahoch s poľským renesančným prostredím (najmä v súvislostiach ľúbostných básní *Fanchaliho kódexu*) tak vidíme slovenskú literatúru v štvrtom slovanskom medziliterárnom okruhu. Vnútrolite-

ký vzťah zodpovednosti ku komunikovaniu stredomorskej kultúrno-literárnej tradície. Predovšetkým však stredomorský rámec dovoľuje skúmať česko-slovenské spolunáležanie ako funkciu voči tretiemu nadradenému celku[20], nielen ako dvojstranné vzťahy, vplyvy a konfrontácie. Myslím, že to je aj predmet dnešného seminára.

Z pojmu stredomorské medziliterárne spoločenstvo vyplýva ako dôsledok aj možnosť zobraziť dejiny národnej literatúry ako **rovnomerný vývin**, teda nie ako upadanie do hluchých období a potom urýchlené dobiehanie. Pojem rovnomerný vývin je rozvinutím Šafárikovho pojmu „spoločná literatúra slovanských národov".[21] Súc súčasťou spoločenstva, literatúry sa môžu vyvíjať komplementárnym spôsobom. Jav v jednom centre vyžarovania dopĺňa alebo podnecuje aj vývojové rady ostatných členov spoločenstva, aj keď sa u nich nerozvinul. Rovnomerný vývin je jav známy z dejín talianskej literatúry ako sociálna súdržnosť v stredoveku. Wollman ho chápal ako horizontálnu a vertikálnu rovnomernosť vývoja literatúry, teda ako podmienku a formu existencie národnej literatúry a špecifickú formu vývoja slovanských literatúr.

Česko-slovenská medziliterárnosť umožňovala a azda doteraz umožňuje obom literatúram rovnomerne sa obnovovať nadväzovaním na spoločné vývojové konštanty.

---

rárne nadväzovanie dlho nefungovalo dostatočne, ale zato národná literatúra sa rozvíjala vďaka nadväzovaniu na žánrové tradície a vďaka mimoliterárnym spoločným okolnostiam so slovanskými literatúrami. Preto netreba absolutizovať vnútroliterárne vývojové rady ako jediný prejav existencie národnej literatúry.

20 V slovenskej literatúre vyzrelo v dobe osvietenectva vedomie spoluprítomnosti medziliterárnosti: tentoraz rozmanitej orientácie, aj talianskej (napríklad Palkovičovým prekladom Metastasiovho *Duchovného divadla*, biblických hier na *Veľký týždeň*), pravdepodobným preberaním literatúry bratislavského generálneho seminára z ústredného generálneho seminára v Pavii, súbežnosťou jazykovej modernizácie v Bernolákovom predhovore k *Slováru* a talianskych kritík latinizmu syntaxe a tvorby vety, vznikom prvého zväzku Bajzovho románu možno na základe Z. P. Liomprandiho chorvátskotalianskeho románu o Radovi, ktorý cestoval za sestrou do Egypta, nápadnou podobnosťou Fándliho rád pilnému domajšiemu hospodárovi s obdobnými dobovými talianskymi príručkami publikovanými v Pavii.

21 P. J. Šafárik: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí.* Bratislava, SAV 1963, s. 17.

Literatúra

Stanislav Šmatlák: Dejiny slovenskej literatúry. Tatran, Bratislava 1988.

Dionýz Ďurišin: Problémy literárnej komparatistiky. VSAV, Bratislava 1967.

Dionýz Ďurišin a kol.: Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5. ÚSL SAV Bratislava, Institut slavianovedenia i balkanistiki RAN, Moskva 1992.

Milan Hamada: Zrod novodobej slovenskej kultúry. Bratislava, ÚSL SAV 1995.

Ivo Pospíšil: Areál – sociální vědy – filologie. In: Areál – sociální vědy – filologie. Editor: Ivo Pospíšil. Kabinet integrované žánrové typologie. Ústav slavistiky FF MU, Brno 2002, s. 3–25.

Ivan Dorovský: Balkán a Mediterán. Brno, FF MU 1997.

Frank Wollman: K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské. FF MU, Brno 1936.

Jan Mukařovský: Kapitoly z české poetiky. Díl II: K vývoji české poesie a prózy. Svoboda, Praha 1948.

Pavol Koprda: Medziliterárny proces III. Staršia slovensko – talianska medziliterárnosť. FF UKF v Nitre, 2000.

Pavol Koprda: *Zhody poetiky Básní Jána Kollára s poetikou Spevníka Francesca Petrarcu (K 700. výročiu narodenia F. Petrarcu a k 150. výročiu smrti J. Kollára).* In: Slovenská literatúra 49, 2002, č. 4, s. 264–300.

Jozef Kuzmík: Slovník starovekých a stredovekých autorov, prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi. Matica slovenská, Martin 1983. 603 s.